

A peres eljárás a 15-16. századi alföldi városokban

A királyi, és földesúri városok törvénykezése minden esetben a korábban szerzett privilégiumok függvényében alakult a középkorban. A városoknak és lakóiknak kiváltságai között egyik leginkább lényeges elem a törvénykezés szabadsága volt, aminek feltételei közé a szabad bíró- és várositanács-választás valamint a fellebbezési fórumok ügye tartozott. Nem véletlen az, hogy a *privilegium levelekben* vagy azokban a királyi adománylevelekben, amelyekben egy-egy kiváltságot nyertek el, a törvénykezésre vonatkozó tételek gyakran szerepelnek a királyi és a földesúri városok tekintetében egyaránt. Az alföldiek sem kivételek ez alól.

Szegednek, az Alföld Pest mellett a középkorban szabad királyi jogot elnyerő városának a szabad bíróválasztásra vonatkozó oklevele nem maradt fenn. Am, hogy ez a korábbi időkben már megvolt, bizonyítja Zsigmond király 1412. szeptember 6-án Budán kiadott oklevele, amelyben az alszegedi bíróválasztást két lépcsőssé tette.¹ Mivel a választás körül viszályok keletkeztek, elrendelte negyven bíróválasztó elektor kijelölését, akiknek feladata a bíró és az esküdtek megválasztása. A negyven elektorral megszületett a szegedi szenátus, amely, ha nem is töltötte be teljesen a külső tanács szerepét, mindenestre tagjainak nagyobb beleszólása lett a város életébe, mint a többi polgárnak. Debrecenben 1552-ben a bíróválasztó elektorok számát 66 főben határozta meg Enyingi Török János, a város birtokosa. A kiváltságot a városi magisztrátus statútumba foglalta.² Ezzel megalakult a debreceni szenátus, amely, mint látni fogjuk, a városi törvénykezésben is részt vett. Amíg Szegeden nem található nyoma a szabad bíróválasztásnak, addig Debrecen számára I. Lajos király 1361. május 1-én kiadott privilégiumában szabadságot biztosított erre: „mindenféle peres ügyben a maguk köréből és maguk által választott ítélő és esküdt bírák útján ítélkezzenek lakótársaik felett, s a birodalmunkban régtől fogva érvényes városi szabadság alapján teljes joggal és hatalommal hozhassanak ítéletet”.³

A szabad bíróválasztás mellett a szabadságjogok ugyancsak fontos területét, a fellebbezést illetően Debrecennek 1405. április 2-án kiadott oklevelében engedte meg a király – amellet, hogy a bírót és az esküdteket szabadon, bemutatási kötelezettség nél-

¹ Reizner János: Szeged története IV. Oklevéltár név- és tárgymutató. Szeged. 1900. 24.

² Hajdú-Bihar Megyei Levéltár (továbbiakban: HBML) Diplomagyűjtemény (továbbiakban: Dipl. gyűjt.) 449. sz. Debrecen Város Magisztrátusának Jegyzőkönyvei (továbbiakban: DVMJ) A fordítás és válogatás munkáját Balogh István 1547–1555. P. Szalay Emőke 1555–1557. 1564–1571. Balogh István 1572–1573. P. Szalay Emőke 1574–1588. Balogh István 1589–1590. 1591–1592. végezte. Debrecen. 1979–1998.

³ HBML Dipl. gyűjt. 4. Magyar fordítása: Hajdú-Bihari történelmi olvasókönyv. Szerk.: Komoróczy György. Debrecen. 1973. 30.

kül választhatják –, hogy Buda város tanácsához vagy a tárnokmesterhez, onnan pedig a személyes jelenlét bíróságához vihetik fel ügyeiket. Szeged számára II. Ulászló király 1498. június 4-én ismerte el, hogy Buda és Fehérvár városok mintájára éltek eddig is szabadságjogaikban. A város kiváltságait elismerő oklevél azzal, hogy Fehérvár jogait is említi budái mellett,⁴ utal a szegedi kiváltságok korai meglétére, ugyanis ez egy korábbi okleveles formula. A 15. században ugyanis már csak a budai jogra hivatkoztak a királyi adománylevelek. A budai jog egyúttal magában foglalja a tárnokszékhez, vagy a személyes jelenlétbe való fellebbezés jogát. Szeged középkorból ránkmaradt oklevelei között nem találunk olyat, amelyet az említett két bírói fórum valamelyike adott volna ki. Viszont Báthori István országbíró előtt egyeztek ki abban a perben, amelyet a budai prépost indított a város ellen, miután királyi parancsra a káptalan birtokát, Zenta városát egy évig megszállva tartották a szegediek a tisztai váмок miatt indult nézeteltérések miatt.⁵ Az eset egyrészt bizonyítéka annak, hogy Szeged városát a nagybírák bármelyike elé idézhették, másrészt arra, hogy a perek indítása és a perorvoslatok területén meglehetősen zavaros kép alakult ki a 15. század második felére az országban. Nem véletlen tehát II. Ulászló király fejtegetése Werbőczy Hármaskönyve királyi jóváhagyásában a törvénykezés terén kialakult kusza és bizonytalan viszonyokról.⁶

A feljebbviteli fórum változásait és az ebből fakadó zavarokat különösen olyan város esetében tapasztalhatjuk, mint Debrecen, amelynek jogállása urainak változásával az idők folyamán többször módosult. A debreceni Dózsák kihalása (1404) után királyi város lett, majd Zsigmond király előbb elzálogosította (1410), majd 1411-ben eladományozta Lazarevics Istvánnak, akinek kezéről 1427-ben Brankovics Györgyhez jutott, majd 1445-ben Hunyadi Jánosé lett. A Hunyadiak 1507-ig, Corvin János haláláig bírták. Innen mintegy 30 éven át számos birtokost mondhatott magáénak. 17 évig Szapolyai Jánost is uralta. 1536-ban Török Bálint 16 ezer forintot fizetett le a debreceni uradalomért, és innen a család kihalásáig, 1619-ig birtokolták a Törökök. Közben János Zsigmond erdélyi fejedelem is jogot formált rá 1569-ben.⁷

A tárgyalat időszakra nézve 1500-ig Iványi Béla állította össze a fellebbezési fórumok listáját. 1404-ig, bár nincs adatunk rá, feltehetően a birtokos székéhez fordultak a városi bírótól. 1405-től első fokon Buda város tanácsához vagy a tárnokmesterhez, innen a királyi személyes jelenlét bíróságához lehetett fellebbezni. 1433-tól első fokon a földesúr tárnokmesteréhez, másodfokon a földesúrhoz lehetett fordulni. 1462 előtt a város tanácsától a város ispánjaihoz, 1462-től Buda város tanácsa elé, 1476-ban a város bírójától a város ispánjai elé viheték ügyeiket a polgárok. 1484-től ugyanúgy, mint 1405 után a városi bírótól a tárnokmesteri székhez vagy Buda város tanácsához fellebbezhetek, 1500-tól pedig a városi bírótól a földesúr officialisaihoz, onnan pedig a megyéhez illetve csak a földesúrhoz. Ezen időtől leginkább a földesúri szék maradt a fellebbezési fórum, de nem egy esetben más bíróságokhoz is fordultak a város polgárai.⁸

Miután 1547-től korszakunkra nézve hat évtől (1558-tól 1563-ig) eltekintve fennmaradtak a város magisztrátusának jegyzőkönyvei, a fellebbezések alakulását jól nyomon követhetjük. Belőlük pontosan kiderül: kik birtokolták Debrecent, ugyanis egyrészt a birtokos teljhatalmából következett jurisdictio-ja, másrészt nyilvánvalóan nem kívánt

⁴ Reizner 1900. 24.

⁵ Uo. 74–75.

⁶ Dr. Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen: Werbőczy Hármaskönyve. Bp. 1897. 14–17.

⁷ Debrecen története 1663-ig. 1. Szerk: Szendrey István. Debrecen. 1984. (továbbiakban: DT.1) 132–134. A vonatkozó rész Szendrey István munkája.

⁸ Iványi Béla: Debrecen és a budai jog. Bp. 1924. 8–11.

lemondani a törvénykezésből származó jövedelméről sem. A földesúri szék fellebbviteli fórum jellegét számos 1547-ben keletkezett, és fellebbezésre oda került ügyből tanulmányozhatjuk.⁹

A földbirtokos, Török János bírói fóruma mellett azonban talán éppen Debrecen korábbi kiváltságainak még élő emlékéből adódóan Borbély Ferenc Deák Boldizsár elleni perét Budára fellebbezte, jóllehet végül nem jutott el oda. Az úr székéhez is felvitte, de ott nem lett végül pernyertes.¹⁰

Nemcsak a Budára vitellel kerülhették meg az úriszéket Debrecen polgárai. 1547-től a bírótól a város szenátusához – amely bizonyára már korábban létezett – is át lehetett tenni a pert, amint ezt már 1547-ből látjuk.¹¹ A szenátus bírói fórumként működött egész korszakunkon át, jóllehet nem ezért keltették életre, hanem a bíró megválasztására, amint Török Jánosnak a város részére adott említett kiváltságleveléből kiderült.¹² A 66 szenátorból álló testületről az 1552–1554. évekről készült regesztagyűjtemény bevezetőjének írója nem tudta eldönteni, hogy a 12 esküdt törvénykezési testület-e, vagy valami más. A magunk részéről Iványi Bélával nem értünk egyet, aki az elektorok testületét külső tanácsként fogja fel. Az álláspontunk szerint a bíró széke mellett működő szenátusi szék a szenátorok, azaz tanácsbéli urak széke volt, amely a város ügyeit érintő minden lényeges kérdésben döntött. Sem külső tanácsról, sem valamiféle más fórumról nem kell beszelnünk a szenátussal kapcsolatban. Mások mellett állításunkat a magisztrátusi jegyzőkönyv 1566. február 28-i bejegyzése erősíti, amely szerint Deák Ferenc „a szenátori rendben és esküdtbírói tisztségben egynéhányszor szolgált és élt is”, továbbá, hogy forrásunk 1569-ben egy per helyéül a szenátori házat, más néven a városházát jelölte meg. A szenátus tehát a város tanácsa volt. A bíró széke mellett tehát, amelyben a bíró maga vagy néhány esküdtársával együtt ítélt, létezett a külön szenátusi szék, amelynek munkájában a fentiekén kívül a szenátorok is részt vettek. Sőt találunk példát a teljes szenátus, azaz tanács bírósági ülésére is. Mivel a földesúr officialisainak a perekbe avatkozását a város bírāja megakadályozta, talán a várnagyi széket helyettesítette a szenátusé, amelyet azonban nem volt kötelező megjárni az úr székéhez jutás előtt, bár előfordult, hogy a tanácstól tovább vitték a pert János Zsigmond erdélyi fejedelem széke elé, mint 1567-ben Mészáros Miklós Hanáné asszonnyal szemben.¹³ Korszakunkban végig jóval kevesebb pert látunk fellebbezni a szenátus elé, mint az úriszékre.

A szenátorok testülete, amelyet peres ügyben a felperesnek kellett összehívnia,¹⁴ a fennforgó ügyből kiindulva nem egyszer elvi döntéseket hozott. Lehetővé tette például Deák Ferencnek Tassy Demeterrel szemben, hogy bár szenátori és esküdtbírói rendű, tizedességet vállalhasson, mivel az kisebb hivatal az előbbieknél. Ha Szovátról (Hajdúszovát) Debrecenbe fellebbeznek, úgy határoztak, hogy a bíró hat dénárnál többet nem kérhet az ügyben. Abban is állást foglaltak, hogy kaszálás idején, amelyet a főbíró a szenátussal egyetértésben határoz meg, a főbírónak kivéven a halálos vagy vesszőzéssel sújtó ítéletet, akármely esküdt szavára tanúskodás nélkül ítéletet kell hoznia.¹⁵ 1572. április 25-én pedig eldöntötték, hogy a bírságok miatt indított per a bíró és az esküdtek

⁹ DVMJ 1547. 57. 214. 340. 416. 438. 451. 475. sz.

¹⁰ DVMJ 1547. 450. sz.

¹¹ Uo. 270. sz.

¹² DVMJ 1552–1554. 377/2. sz.

¹³ Uo. 377/2. sz. Iványi Béla 1924. 12. DVMJ 1565–1566. 97/7. 111/2. 1567–1568. 182/6. 1568–1569. 285/8. sz. Vö. DT 1. 179–195.

¹⁴ 14 DVMJ 1567–1568. 182/5. 232/1.sz.

¹⁵ DVMJ 1565–1566. 97/7. 111/2. 111/3. sz.

elől – ha a peres felek valamelyike sókallja azokat – a szenátushoz fellebbezhető, ám onnan további jogorvoslat nem lehetséges.¹⁶ A szenátoroknak egyéb beavatkozásra is módjuk nyílt a perfolym során. 1568. május 27-én két tolvajt vezettek az akasztófához, akik közül az egyiket felakasztották, ám a másik a szenátor urak könyörgésére megmenekült a gyászos haláltól, és szabadon bocsátották.¹⁷

Jóllehet 1500. szeptember 22-én II. Ulászló király Bihar vármegye joghatósága alól Debrecen városát kivette, és Corvin János úriszéke alá rendelte, Debrecen mégsem került egyértelműen az uradalmi bíráskodás hierarchiájába, ugyanis szeptember 27-én Corvin megtiltotta az ott szolgáló officiálisoknak a lakosok feletti ítélkezést, bírságolást és a fellebbezések elfogadását¹⁸ ami egyúttal a bíró és a debreceni tanács tekintélyének és hatalmának a megerősítését jelenti, ugyanakkor a fellebbezők számára többlet kiadást, mert nehezebb volt elérni az állandóan helyét változtató urat, mint a helyben lakó alkalmazottait.

A Hunyadiakat néhány év eltelte után Szapolyai János követte a birtoklásban, aki már 1511-ben megerősítette a debrecenieket kiváltságaikban,¹⁹ ami világosan mutatja, hogy e nagyurak birtoklása mellett szinte olyan szabadsággal éltek a debreceniek, mint a királyi városok lakói. Miután Török Bálint kezére került a város, a földesúri székhez fellebbeztek továbbra is, megtartván a korábbi kiváltságaikat, amelyeket Török János – mint említettük – 1552-ben elismert, és a dokumentum alapja lett a város szabadságainak a későbbiekben. A földesúr székén többnyire az officiálisok ítélkeztek, ami a Gyórlás Ferenc és Nyíró Simon közötti pernek a 1556. február 15-i jegyzőkönyvi bejegyzéséből derül ki, amely szerint a tisztartó Gyórlás Ferenc fellebbezését nem fogadta el, mert kifutott az erre adott időből.²⁰

A fellebbezés menetében a következő évtizedben változás állott be. Az általunk már idézett Debrecen monográfia nem adja meg pontosan János Zsigmond erdélyi fejedelem uraságának kezdetét a város fölött, és úgy véli, 1618-ig, Török István haláláig a város a család kezén maradt.²¹ Ellentmondanak e vélekedésnek az 1564. április 25-vel újra induló jegyzőkönyvek adatai, ugyanis már május 2-án az erdélyi fejedelemhez küldött fellebbezésről szólnak. A jegyzőkönyvek hallgatása, pontosabban hiánya miatta változás időpontját pontosan nem ismerjük, csak annyit tudunk, hogy Izabella királyné 1556. június 24-én megerősítette Mátyás király 1484-ben kiadott oklevelét, amellyel a debreceniek fellebbezését udvari bíróságok elé rendelte. 1557. március 2-án pedig megparancsolta Török Jánosnak előbbi rendelkezése betartását. E kiváltságokat János Zsigmond 1568-ban és 1570-ben újra oklevélbe foglalta.²² 1593-ig a helyzet nem változik, öfelsége széke, királyi felség ítélőszéke, királyi kúria, a felség kúriája címmel, majd Báthori István fejedelemsége idején az erdélyi vajda és az erdélyi fejedelem törvényszéke, kúriája megnevezéssel kerestek jogorvoslatot a debreceniek. 1564 és 1574 között száz körül van a felterjesztések száma, és más fellebbezési fórum nem található a jegyzőkönyvben.²³ A

¹⁶ DVMJ 1568–1569. 246/5. sz.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Herpay Gábor: Debrecen szab. kir. város levéltára diplomagyűjteményének regesztái. Debrecen. 1916. 253. 255. sz.

¹⁹ Uo. 295. sz.

²⁰ DVMJ 1548–1549. 105/58. 1552–1554. 483/11. 484/1. 488/2. 495/8. 496/2. 511/1. 1555–1556. 619/2. 645/2. 1556–1557. 707/1. sz.

²¹ DT I. 134–137. sz.

²² DVMJ 1564–1565. 3/4. sz. *Varjú* János: Debrecen város közigazgatása és törvénykezési módja a tizenhatodik században. Hely és név nélkül. 13. HBML, Dipl. Gyűjt. 50.63.68.69.

²³ DVMJ 1564–1574. Passim. 1571. 148/6., 1573. 358/1.

fellebbezésre szolgáló átküldő levél kikérésére 15 nap állt rendelkezésre, a felsőbb fórumról pedig végrehajtásra – éppen úgy, mint a nemesi bírósági gyakorlatban – visszaküldték az ügyet az alsóbb szintre, esetünkben a városokhoz. Ha a Török család ténylegesen birtokolta volna a várost, nem adta volna át a bírói jogot, és nemcsak elvi okok miatt, hanem azért sem, mert nehezebb lett volna lemondania az ebből származó bevételekről. Így viszont a szabad mezővárosi rang által nyújtottaknál sokkal több előnyt élveztek a város polgárai, hiszen a fejedelem curiájában annak ítélőmesterei törvénykeztek, ami nem jelentett közvetlen függést a birtokos úrtól. Ezzel Debrecen polgárai, bár nem voltak teljesen mentek a jobbágyi léttől, annak a gyakorlatban alig érezhették köztöttségeit, ezen állapot elérhető szabadságainak legmagasabb fokán éltek. A fellebbezésekben előfordult máshová, például az alvajdai székhez való fellebbezés is, ami e tekintetben a mozgásszabadság bizonyítéka. Nehézséget jelentett azonban, hogy a fellebbezések ügyében Erdélybe kellett utazni. Egyéb korlátokra hívja fel a figyelmet a jegyzőkönyv 1571. május 17-i bejegyzése: Szekeres István Tasi János lefoglalt pénzét csak azzal a feltétellel adta át, hogy a város ítélőszéke előtt kész lesz a törvénynek engedni, és nem fog fellebbezni a debreceni nemes urak ítélőszékéhez. Ezek szerint, bár a város küzdött ellene, Debrecenben működött az ott élő nemesek bírósága. Bár Debrecen 1555-ben behódolt a töröknek, az új hatalom meghagyta kiváltságát, ugyanis azt 50.000 akcse évi adó fizetésével megváltotta, 1564-ben pedig a budai pasa ezt megerősítette magyar és török nyelven írt rendeletében, amelyért bizonyára ugyancsak fizetni kellett. Bár a szolnoki kádi ebbe nem nyugodott bele, de jogigényét ugyancsak pénzzel váltották meg az 1580-as évek első felében.

A hódoltság belsejében erőteljesebben érezte jelenlétét a török hatalom a törvénykezés területén is. A bűnügyekben fenntartotta magának az ítélkezést, a magánjogi eljárásokban azonban a mezőváros bírójának és esküdteinek a törvénykezési jogát meghagyta, azonban a bírságpénzek mintegy felére különböző címeken jogot formált, amint a töredékesen fennmaradt kecskeméti tanácsi jegyzőkönyvből kiderül²⁴. Nem tehetett másként, ugyanis a török bírák nem ismerhették a szokásjogot. Annál is inkább nem, mert az írásban nem létezett, és minden nagyobb városban olyan eltéréseket mutatott, hogy ezt igazán a helyiek, a hosszú ideje ott élők ismerték csak.

A kisebb mezővárosok esetében sokkal egyszerűbb volt a törvénykezés rendje. Ezt régióinkból a viszonylag gazdag forrásanyaggal rendelkező Gyula példáján illusztrálhatjuk. Gyula a magyar és ezen belül az alföldi mezővárosok felső régiójához tartozott. Bírójának joghatóságát azonban korlátozta a városnak és lakóinak rendi állása, hiszen fellebbviteli fóruma nem országos nagybíró vagy valamelyik anyaváros volt, hanem a várnagy bírósága, ahonnan tovább a földesúrhoz lehetett fellebbezni, aki korlátozta a bíró jogkörét. Az 1496-ban kiadott *privilegium levélben* Corvin úgy rendelkezett, hogy a fej- és jószágvesztésre ítélték javait a bíró Corvin részére foglalja le, és őrizze, a bűnös pedig, miután az официálisoknak egy aranyat lefizetett, hozzá fordulhat kegyelemért.

Az uradalmi bíraskodás hierarchiájában az ügynek mindenféleképpen el kellett volna jutnia a földesúrhoz, ha másképpen nem, beszámoló útján. Ő azonban, félve az anyagi károsodástól – utal is erre az oklevél szövegében – külön kitért az ügyek lefolytatásának módjára. A fej- és jószágvesztésre ítélték közül ugyanis csak azok tudták megváltani

²⁴ DVMJ 1571. 124/2. 1568–1569. 277/2. sz. A kecskeméti magisztrátus jegyzőkönyveinek töredékei I. 1591–1711. Összeállította, a bevezetőt írta és jegyzetekkel ellátta: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1996. 28. és passim. Hegyi Klára: Török berendezkedés Magyarországon. Bp. 1995. 131–136., Szakály Ferenc: Magyar intézmények a török hódoltságban. Bp. 1997. 108–112. 121–124.

magukat, akiknek elégséges vagyonuk volt hozzá, ezért az ítélet nyomán az úr búsaj jövedelemre számíthatott.

A fentiekben leírt helyzet állt elő a Bácskai Vera által részletesen tárgyalta, drámai fordulatokban gazdag perben, amely Somogyi Ferenc és Oláh János között 1528-1529-ben zajlott, amikor a városi bíróság által meghozott ítéletet a földesúr képviselő várnagy is helyben hagyta. A büntetés végrehajtásáról keveset beszélnek a források, de az ismeretes, hogy Oláh Jánosnak – politikai kérdések ugyancsak szerepet játszottak az ítéletben – le kellett mondania bírói tisztéről, amivel az uradalom gazdája, Brandenburgi György egyetértett. A törvénykezés e három lépcsője a gyulai plébános számára készült oklevélből is kiderül. Mátyás plébános peres ügyeivel ugyancsak az említett három fórumhoz fordulhatott és nem az egyházi törvényszékhez.²⁵

A bíróság, amíg nem rendelkezett egy-egy város saját házzal, azaz városházával, a bíró házában ülésezett. Később a városházán, amint a debreceni jegyzőkönyvekből kiderül, Debrecenben a szenátus ugyancsak itt ülésezett.²⁶ Szegedről erre nézve nincsenek adataink, de mindenképpen a fenti gyakorlat érvényesült. Gyulán a földesúr házában, azaz a várban ítéleztek. A törvénykezési napok ideje váltakozott városokként. Míg Budán hétfőn, szerdán és pénteken, addig Debrecenben kedden, csütörtökön és szombaton ítéleztek.²⁷ Kisebb városokban feltehetően kevesebbszer.

A magdeburgi jog szerint a törvénykezési napokon a bíróság napkeltétől napnyugtáig ítélezett. Debrecenben hasonló lehetett a helyzet. Egy 1547-es bejegyzés szerint Varró Máté tiltakozott a bíróság előtt, hogy Perényi Albert a törvénytétel órájáig nem jelent meg.²⁸ Ennek időpontja Iványi Béla szerint az esti harangszó, illetve az esti ima ideje volt. Maga a jegyzőkönyvi regeszta készítője, P. Szalay Emőke is esti óra, illetve esti időpontként fordítja a bejegyzett részt. A hora vespertina illetve tempus vespertinum a középkorban a kánoni óráknak megfelelően nyáron délután négy, télen öt órakor volt, amire feltehetően harangoztak is, ezért említheti forrásunk a pulsus vespertinust, amiből tulajdonképpen az esti harangszó lett, ami egyúttal jelölte a karóra nélkül járó középkori ember számára a munkanap végét. Ez lehetett az időpont, amíg a bíróság tárgyalta, illetve a törvényes idő, ameddig a feleknek várakozniuk kellett.²⁹ A késő délutáni időpontot sugallja a mindennapi élet gyakorlata, és az, hogy a bíró és esküdtek egyéb ügyeket is intéztek, és kevés napi pihenő időre nekik is szükségük volt.

A bírósági tárgyaláson, amely közvetlenül, szóban és általában a nyilvánosság kizárásával folyt, a bíró elnökölt. A bírónak ugyanazon feltételeknek kellett megfelelnie, mint a nemesi bíróságokon. Ezt kívánta a kor szellemisége. Mindenekelőtt illetékesnek kellett lennie. Esetünkben minden városi bíró a város polgárai peres ügyeiben volt illetékes, tehát nemcsak a város polgárait egymás között, hanem a város polgárát más helyről is törvényesen csak a saját bírója előtt lehetett perelni. A bírónak meghiteltnek kellett lennie, amit általában esküvel vettek ki, a városok esetében azonban választással – amely legtöbb helyen Szent György napjára, április 24-re esett – nyerte el hivatalát és joghatóságát.

²⁵ Blazovich László: Gyula városának és lakóinak jogi helyzete a középkorban. A Békés Megyei Munkácsy Mihály Múzeum Évkönyve. 16 (1966.) 358–359. Gyula város oklevéltára (1313–1800). Szerk.: Dr. Veres Endre Bp. 1938. (továbbiakban: GyO.) 67–68. *Bácskai Vera*: Gyula gazdasága és társadalma a XV–XVI. században. Gyula, 1991. 47–49.

²⁶ DVMJ 1566–1567. 138/2. 193/1. sz., DT 1. 137.

²⁷ Iványi Béla 1924. 22. – DVMJ passim.

²⁸ Iványi Béla 1924. 24. DVMJ 1547. 31. sz.

²⁹ Iványi Béla 1924. 24–25. és 52. sz. jegyzet.

A fenti általános követelményeken túl a bírótól számos idevágó személyes tulajdonságot követeltek meg. Különösen a városi jogkönyvek hangoztatták, hogy a bíró legyen igazságos, jó hírnevű, a helyi szokásjogban is jártas, odavalósi, „háztűzhelyes” ember. Sadobrich Péter gyulai várnagy például büszkén említette urának, Brandenburgi Györgynek írt levelében: mivel várnagytársa a helyi jogot nem ismeri, minden teher az ő vállára szakadt.³⁰ A bíró védelem alatt állt, amint egy 1566-os debreceni bejegyzésből kiderül, ugyanis a szenátus olyan ítéletet hozott, hogy Szabó Péter vásárbíró a főbíró addig nem perelheti, amíg választott hivatalát le nem teszi. Ugyanakkor kötelezettségei is voltak. 1553. áprilisában a földesúri szék úgy határozott, hogy a bírák a kötelező levél tartalmát a peres felek számára kötelesek megmagyarázni. Nemcsak a peres felek számára, a bírónak is írtak elő határidőt. Kalmár István bírónak például 1556. május 7-én tizenöt napot ítéltek a fogoly Baji János inasának a megkeresésére, aki a tömlőcből az ablakon át megszökött.³¹ Előfordult, hogy a bíró kisebb ügyekben maga ítélkezett, de általában bírótársakkal együtt foglalta el bírói székét. A bírótársak mint ismeretes, a civitasokban és az oppidumokban egyaránt az esküdtek voltak, akiknek számát többnyire 12-ben határozták meg. Ugyancsak a városok ismert és elismert családjainak arra érdemes tagjaiból verbuválódtak. Nem tartották szükségesnek minden esküdt jelenlétét a perek során, már 2-3 jelenléte elegendőnek bizonyult. Debrecenben külön kiemelték, ha nagyobb számban jelentek meg.³² Itt a szenátus élén is a bíró elnökölt.³³ A bírói segéd-személyekről a jegyzőkönyvekben nem esik említés. Ezt a feladatot részint a városi szolgák, pl. értesítések eljuttatása a felekhez, és az esküdttbírák látták el, pl. szemle, vizsgálati jegyzőkönyv stb.

A városi bíróságok előtt a városok lakói pereikben és ügyes bajos dolgaikban általában saját magukat képviselték. Felperesként (actor) felléphetett városi polgár és szolgáló, nő és férfi egyaránt. Csak a rovott múltú férfiak és nők voltak perjogképtelenek, amint ez Füle György és Nemes János 1552. évi valamint Ilkó Bálint és Zajdam Magdaléna peresetéből kiderül. Az is előfordult, hogy nem tudták eldönteni, az illető perben ki az alperes és felperes, amint ez a Tar István és Patkó István közötti jogvitában gondot jelentett 1572-ben. Végül a bíróság a törvény szerint Tar István felperessége mellett döntött.³⁴ A jogi személyeket (egyház, szegényház, céh) természetesen képviselték. A várost a mindenkori bíró, az utcát mint jogi személyt pedig az utca kapitány. A perekkel kapcsolatos írásbeli munkát pedig a városi kancelláriákban végezték.

Az alperes (in causam attractus) szempontjából fontos szerepet játszott jog- és cselekvőképességét illetően az életkor. Bár vannak erre utalások a jegyzőkönyvben, – például 1571-ben Nagy Lőrinc fia, Nagy János borbély elismerte adósságát Lantos Menyhérttel szemben, de még ifjú volt, ezért jogtalanul tömlőcöltették – pontosan nem deríthető ki, mely évtől tekintik törvényes korúnak, illetve nagykorúnak a fiatalokat. Feltehetően Debrecenben és másutt is az országos szokást követték, amely a fiúkat 12. a lányokat pedig 14. életévüktől tekintett törvényes korúnak, a nagykorúság kezdetének pedig a 24. év számított.³⁵

³⁰ Hajnik Imre: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyesházi királyok alatt. Bp. 1899. 148–150. Blazovich László 1996. 359.

³¹ DVMJ 1566. 134/8. sz. 1552–1554. 482/8. 1556–1557. 659/8. sz.

³² DVMJ 1552–1554. 511/1. sz.

³³ DVMJ 1555–1556. 638/2. sz.

³⁴ DVMJ 1552–1554. 404/1-2. Iványi Béla 1924. 26. 52. jegyzet. 1572. 255/4. sz.

³⁵ Iványi Béla 1924. 28–29. Hajnik Imre 1899. 166–167. DVMJ 1571. 126/3.

A perbeli személyek közül az avatkozóra azaz a felperessel hasonló okok miatt perbe bocsátkozóra nem találtunk példát, ám szavatosra igen. Még többet a kezességre, általában adásvétel ügyében. 1567. június 3-án Debrecenben kezességet vállalt Fillér Péter beregszászi bíró és a polgárok helyett Mészáros Albert nyilván beregszászi polgárért Duskás Ferenc debreceni főbíró, Posztómetező Bálint, Erszénygyártó János, Szabó Ambrus és Ötvös Tamás. Mészáros ugyanis a túri vásáron 300 kósót vett hitelbe Nagy Balázstól, és még nem fizette meg az árát. Amennyiben a beregszásziak november 1-ig nem fizetik meg a só árát, akkor a kezeseknek kell Nagy Balázst kielégíteni – szölt az ítélet.³⁶ Természetesen családon belül is vállaltak kezességet. Somogyi Balázs apjáért (nem édesapjáért) vállalt kezességet 1548-ban egy hónapra 10 forint értékű báránypörök árának megfizetése miatt.³⁷

Kezességet tömlőcből való szabadságra helyezés érdekében is vállaltak. Ezt tette a váradi Kádas András érdekében Kalmár István főbírónál Tót György, Kádas Menyhért, a kevi Novák Tamás és a váradi Nagy György, egyúttal kötelezték magukat Fóris Jánossal szembeni tartozásának letétbe helyezésére, ami miatt Fóris Kádast tömlőcöltette. A kezességről le is lehetett mondani, amint Forgács Márton tette 1568-ban Asztalos Tamás ügyében, sőt perbe is keveredhetett a kezes, amint ez Borbély Antallal történt 1573-ban.³⁸

A peres felek önmagukat képviselték a városi bíróság előtt, ám megjelentek a jogi képviselők, a prókátorok és ügyhallgatók is. Korszakunkban már végig találkozunk az ügyvédekkel. Mivel a városi tanács nemcsak peres ügyekkel foglalkozott, hanem a város lakói számára minden jogügylet fóruma volt, hiteleshelyi tevékenységet is végzett. Örökbevallás, zálogügyek, adásvétel és tiltakozás egyaránt megjelennek a debreceni jegyzőkönyvek lapjain. Máshonnan is hozhatunk rá példát. Szeged városa 1422. július 24-én Szeremle mezőváros kérésére igazolást adott ki Mátyás kovács, egykori polgáruk büntetlen előéletéről, ugyanis semmi köze nem volt felesége tolvajlási ügyéhez, amely után a tömlőcből kijutva az asszony elhagyta urát.³⁹ A tanács ezzel tehát egyik volt polgáráról erkölcsi bizonyítványt állított ki.

Az ügyvédvallást ugyancsak a városi tanács előtt tették. A debreceni jegyzőkönyvben számos példa található rá. Szegedi Nagy János 1567-ben Fehér Péter, Nagy Fábián és Katkóné asszony ellen ügyei intézésére a tanács előtt személyesen Deák Solymossy Lászlót rendelte. A győri Sziros Lőrinc Kádár László adóssága ügyében, tudniillik 40 Ft visszaszerzésére Debrecenből Darvas Ferencet állította. Az ilyen és ehhez hasonló ügyvédvallással a jegyzőkönyv számos helyén találkozhatunk.⁴⁰ A Török János említett *szabadalom levele* alapján készült városi statutum negyedik pontjában rendeletbe foglalták az ügyvédek kötelességeit és díjazását: „Mindenesegyes prókátor eskü alatt legyen köteles (szolgálni) és mindenesegyes előadásért és válaszáért öt dénárt kaphasson és hajthasson be azoktól, akiknek peres ügyét felvállalta. És amint a pert az együttülő esküdtek és bírák vitatni és tárgyalni kezdték, ezeket kivéve mindenki más, aki erre a tisztre nincsen megválasztva, eltávozni tartozik.”⁴¹

A 16. század közepén, mivel a peres eljárásban az írásbeliséget szerették volna egyre inkább gyakorlattá tenni, 1552-ben elrendelték a keresetre való feleletadás írásos formá-

³⁶ DVMJ 1570. 32/1. sz.

³⁷ DVMJ 1567–1568. 180/9. 1548. 492. sz.

³⁸ DVMJ 1556–1557. 66/8. 1568–1569. 260/2. sz. 1573. 393/1. sz.

³⁹ Reizner IV. 28. DVMJ 1573. 390/5. sz.

⁴⁰ DVMJ 1567–1568. 158/7. 218/6. sz. és Passim.

⁴¹ DVMJ 1552–1554. 377/2. sz.

ját⁴², ami az ügyvédek felfogadásának a nagyobb szükségét vonta magával. Ebből következően merült fel Csomor Gáspár ügye kapcsán: lehetséges-e, hogy a perlekedő felek mindkettejének ugyanazon ügyvéd készítse peres iratait. A tanács határozata alapján elrendelték, hogy „senki perirat szerkesztő a felperesnek és alperesnek ugyanazon ügyben egyaránt nem írhat felperesi beadványt és alperesi feleletet.”⁴³ A prókátornak, ha valakinek az ügyét felvállalta, kötelessége volt a tárgyaláson részt vennie. Zákány Imrét a földesúr székén elmarasztalták 18 márká (!) büntetésben, mivel mint törvényes ügyvéd, Zoltán Pál fiai helyett nem jelent meg.⁴⁴

Az idézésre általában kevés adat maradt fenn középkori nemesi eljárásjogunkból, a városi jegyzőkönyvek, – miként a debreceni –, azonban bő tárházai az idézés helyi gyakorlatának. Ha egy tisztességes debreceni polgárnak valakivel jogvitája támadt, és perlekedni kívánt, a városi törvényszékre ment, és ott előadta keresetét szóbeli előadással, amelyet *propositio*-nak neveztek, amire a bíró engedélyt adott ellenfelének a bírói vagy a városi pecséttel való megidézésére, amit a felperesnek vagy ügyvédjének volt kötelessége végrehajtani. A bíró egyúttal hatánapot tűzött ki a megjelenésre.⁴⁵ A pecsétküldés (*missio sigilli*) ősi szokásként élt az európai és a magyar középkori jogban, a városokban maradt fenn legtovább, még a 16. században is használták az idézésre. A bíró pecsétjének a felmutatása nem egyszer heves indulatokat váltott ki, amint ez Nagy Balázs esetében történt, akinek felelnie kellett az ütlegetés és szidalmazások miatt, amelyek a bíró pecsétje miatt következtek be. A szitkok miatt 10 márká nyelvváltásra, Csiger András kocsisának a megszúrása miatt pedig kalodára ítélték. András a sebesítése miatt egy forintot kapott, ha kettőt akar, tartozik másodmagával esküt tenni – szólta a bíró ítélete.⁴⁶

Az említett 1552. április 24-i statutum 5. pontja az idézés mikéntjéről szól. Jelentősége miatt idézzük: „Mivel az embereknek a bírói szék elé való idézésében az előbbeni és régi szokást eltörölték, tehát az a határozat, hogy akiket egyenként a bírák pecsétes intézésével valami perben megidéztek, azok tartoznak megjelenni, és akkor a számukra a feleletadásra hatánapot lehet adni és kitűzni, hogy előadás alakjában a bíró urak előtt bemutassák.”⁴⁷ A pecsétküldés tehát továbbra is megmaradt, ezt forrásunk is igazolja, az első megjelenéskor azonban csak a perfüggés (*litis pendentia*) jött létre, és ha az alperes nem akar perbe bocsátkozni, számára újabb időpontot tűzhetnek ki feleletadásra, amellyel bekövetkezik a perbe bocsátkozás, a *litis contestatio*, és elindulhat a peres eljárás újabb szakasza, a bizonyítás.

A feleletadásra 15 napot tűztek ki általában. A *quindena* bevett időpont volt a középkori bírósági gyakorlatban. A meglepő inkább az, hogy octávéval, azaz nyolccaddal nem találkozunk a jegyzőkönyvben. Leginkább az előbbi alkalmazta a debreceni tanács a peres eljárás során. Régi gyakorlat lehetett, mert az 1547-es, április 24-ével induló jegyzőkönyvben már a harmadik törvénykezési napon szerepel,⁴⁸ és tart az egész korszakon át. A bíróság alkalmazta a három és harminc napos határidőket, előfordult, hogy kivételesen 22 napos, illetve háromszor 15 napos határidőt tűztek ki.⁴⁹

⁴² Uo.

⁴³ DVMJ 1572. 228/3. 230/1. sz.

⁴⁴ DVMJ 1552–1554. 493/5. sz.

⁴⁵ DVMJ 1548–1549. 309. 421. sz. és *Passim*.

⁴⁶ DVMJ 1555–1556. 628/4. 628/7. sz.

⁴⁷ DVMJ 1552–1554. 377/2. sz.

⁴⁸ DVMJ 1547. 155. sz.

⁴⁹ *Iványi Béla* 1924. 25.

Nem egy esetben sor került a bíró pecsétjének a megvetésére, és a perbehívott nem jött el a kijelölt időpontban.⁵⁰ Háromszor idéztek, és aki harmadszorra sem jelent meg, az pervesztes lett, mint ahogy Nyerges György járt Szabó János elleni perében 1568. szeptember 7-én.⁵¹ A felperesnek ugyancsak meg kellett jelennie, mert ha nem tette meg, perét elvesztette. Csak az 1565–66-os évből három példát találtunk erre az esetre a jegyzőkönyvben.⁵²

Mielőtt perre került volna sor, illetve a perek idején a magyar nemesi eljárásjoghoz hasonlóan a városokban ugyancsak lehetőség nyílt a felek számára egyezség kötésére akár a bíróság előtt, akár fogott bírák révén.⁵³ A fogott bírák kijelölésének módjára nem találtunk adatokat a debreceni jegyzőkönyvben, de valóban tiszteletre méltó, vagyonos és tekintélyes polgárok közül választották ki őket a felek. Az 1567. augusztus 2-án tett bejegyzés szerint a Torkos János valamint nővére, Erzsébet asszony, Gardon János felesége közötti jogvitában a bírói méltóságig eljutó Duskás Ferenc, Juhos Antal és Máté prédikátor hozta meg mások mellett a döntést.⁵⁴ 1568. szeptember 9-én pedig Tasi János és Anna asszony, Juhos Ferenc özvegye között fennforgó ügyben a nagyhirű és -tekintélyű Méliusz Juhász Péter prédikátor Posztómetező Andrással, Torkos Jánossal és másokkal döntött. Nem véletlen, hogy a fogott bírák között két Deák (Literétus) előnevű férfi is szerepel. Méliusz 1570-ben nemcsak részt vett a döntéshozók között, hanem elnökölt.⁵⁵

A fogott bírának minden tárgyú ügyben, még gyilkosságban is jogukban állott az ítélet meghozatala, ha felkérték őket. Hentes Márton és Ercs Pál felperesek Nagy Tamás alperessel szemben Hentes Lőrinc megölése miatti perükben az ítéletet fogott bírákra bízták, és az egyezség meg született.⁵⁶ A fogott bírák ítéleteikről bizonyára jelentést tartoztak tenni a városi tanácsnak, mert csak így kerülhettek be az ügyek a városi magisztrátus jegyzőkönyvébe.

A választott bíróság ítélete a feleket szerződésük értelmében kötelezte. Aki vonakodott azt elfogadni, visszalépett, vagy újra indította a pert, hátrányt szenvedett, illetve pénzbírsággal sújtották. A kötelezettségeket szavatossági záradékokba foglalták. Torkos Jánosnak nővérével folytatott, említett perében például kikötötték, hogy egyik fél se próbálja meg a megállapított feltételeket áthágni, valamint a közöttük folyó pereket újra indítani, mert ha ezt teszi, a másik fél számára ezer forintot kell letennie.⁵⁷ A peres tárgy vagy tárgyak értékétől függően a bírságok különböző nagyságú összegeket tettek ki.⁵⁸

A peres eljárás, mint említettük, szóban folyt le. A tárgyalás menetére Debrecenből és Gyuláról maradtak fenn dokumentumok, mégpedig a gyulai tanácsnak a birtokos úrhoz, Brandenburgi Györgyhöz írt jelentő levelei, amelyekben beszámolnak az egyes perek lefolyásáról. A tanács 1518. július 10-én jelentett az örgrófnak nemes Gyulai Pál fia, István deák, Báthori István jegyzője örökösödési ügyéről, amellyel a felperes már korábban írásban Brandenburgihoz fordult, aki a gyulai tanácshoz utasította. A továbbiakban az ügy lefolyását a gyulai tanács jelentő leveléből ismertetjük. „Mi tehát legjele-

⁵⁰ DVMJ 1552–1554. 488. 1565–1566. 87/6. 90/1. 141/5. 1567–1568. 233/8. 1568–1569. 292/9. 1572. 232/4. 1573. 377/1. sz. és passim.

⁵¹ DVMJ 1568–1569. 267/3. sz.

⁵² DVMJ 1565–1566. 75/10. 77/8. 78/1. sz.

⁵³ *Hajnik Imre* 1899. 408–409.

⁵⁴ DVMJ 1567–1568. 193/1. sz.

⁵⁵ DVMJ 1567–1568. 268/4. 1570. 64/2. sz.

⁵⁶ DVMJ 1572. 266/1. sz.

⁵⁷ DVMJ 1567–1568. 193/1. sz.

⁵⁸ DVMJ 1556–1557. 672/8. 1567–1568. 215/1. 1568–1569. 268/4. 1572. 266/1. 1573. 12/3.

sebb Úr gondoskodtunk arról, hogy uraságtok megbízásának eleget tegyünk, így tehát egy meghatározott napon legkegyelmesebb uraságtok házában összegyűltünk, és néhány külső, derék és alkalmas embert ültettünk a bírói székre, majd megkérdeztük a nevezett István deákot, hogy kik azok az emberek, akikkel peres ügye van. [Ezeket] ő maga megmutatta nekünk. Mi őket, nevezetesen Kántor Mihályt és Szűcs Lászlót Gyuláról színünk elé idéztettük, mire István deák velük szemben ezt felelte, és így szólt:

– Azt mondom, hogy ezek maguk voltak apám végrehajtói, s náluk van apám vagyona.

Ezt hallván Kántor Mihály István deákkal szemben ezt felelte:

– Nem voltam apád [végrendeleti] végrehajtója, ám apád vagyonát, ami nálam volt, megkeresett pénzen vásároltam, és az árát megfizettem, amit bizonyítani is tudok.

És újból bizonyította a város oklevelével; a nevezett István deák Kántor Mihálytól semmit sem tudott megszerezni. Majd Szűcs László így felelt István deák ellenében:

– Nem vallom azt, hogy nem voltam apád végrehajtója, mivel végrehajtója voltam, ám apád vagyonát, amely nálam volt, apád tartozása ellenében megváltottam, és a maradékot fivéreid és rokonaid perrel és fogságba vetéssel visszavették a kezemből.

Erről a perről és fogvatartásról nevezett Szűcs Lászlónak megvolt és megvan a város okirata.

Mi a bírói emelvényen ülök, minthogy nem voltunk megelégedve Szűcs László bizonyítékával, a nagyobb igazság és igazságosság miatt jogosnak találtuk Szűcs László számára az esküt, és az esküt maga tegye le arról, hogy minden vagyont és a házat István testvérei kivették a kezéből, és azon felül hozzátette:

– Isten a tanúm, hogy ő tartozott nekem azzal, amit neki adtam. (?)

Ezen felül Szűcs Lászlónak megvolt és most is megvan az István deák testvéreitől és rokonaitól, nevezetesen Jánostól, Annától és Dorottyától származó okirata, és ha valaki, kiváltképp István deák valamely módon ezt elragadná, vagy őt zavarná, akkor ennek minden terhét és következményét viselnie kell.

Végül István deák követelni kezdte tőlük a házat, amely apjától háramlott rá.

Mi a törvényszéken ülök úgy találtuk jogosnak: mivel a házat István deák testvérei és rokonai pénzért eladták, és az említett eladásból következően a háznak három tulajdonosa volt, és akármelyiknél van a város oklevele, a város a jog szerint azzal tárgyal. Mi ezért megkérdeztük azt az embert, jelesül Szabó Oszvaldot, aki a házat korábban megvásárolta:

– Kitől vetted az említett házat?

Ő azt felelte:

– István deák testvéreitől: Jánostól, Dorottyától és Anna úrnőtől 60 forintért, amely házról Szabó Oszvaldnak is van a várostól származó okirata, amelyet Asztalnok Péter, aki abban az időben főbíró volt, állított ki.

Asztalnok Péter így válaszolt:

– Én a mondott házról nem adtam ki oklevelet, ám testvérei és rokonai azt állították István deákról, hogy már meghalt.

Mi a törvényszéken ülök úgy találtuk jogosnak, hogy István deák helyezze letétbe a hatvan aranyat, és ha a ház nagyobb és jobb (állapotú) volna mint korábban, és mielőtt eladták, mivel nagyobb lett, Miklós deáknak tartozik fizetni, és ha kisebb lett, azt vonja le, ezenfelül, ha más épületeket emeltek a ház mellé, azokat István deák váltsa meg, és így a ház békés birtoklásban engedtesse át.

– Minthogy István deák a mi ítéletünkkel a legkevésbé sem volt megelégedve, ügyét legkegyelmesebb urasághoz fellebbezte,...”⁵⁹

Gyulán a városi bíróság tehát az úr házában, azaz a várban ült össze. A bíró székére idegeneket, nyilván nemeseket illetve az uradalom tisztségviselőit hívták meg a tekintélyes polgárok, esküdtek mellett, talán azért, mert a peres felek között nemesek voltak alperesként. A per szóban folyt, a felperes bejelentésére azokat hívták, akiket megnevezett. A tanúkat is előállították, és nyilvánvalóan perjegyzőkönyvet vezettek, amely alapján a földesúrhoz a pert átküldő levelet megírták. A bizonyítási eljárás elemzésére a későbbiekben térünk ki. Ugyanezen időből, 1518. december 14-ről egy újabb jelentő levél maradt fenn, amelyből kiderül, hasonló módon ítéleztek Végh András berényi kereskedő ügyében, aki megkárosította az uradalmat és a gyulai polgárokat. Itt a döntés úgy szólt, hogy a berényieknek kell kifizetniük a károkat, mert védelmükbe vették Végh Andrást. Ezen felterjesztéshez a tanúvallomási jegyzőkönyvet is csatolták.⁶⁰

A perek általában egy tárgyalással befejeződtek, legfeljebb fellebbezésre került sor. Előfordult azonban rövid megszakításokkal és egy 15 napos határidő után folytatódó eljárás is, amint a debreceni jegyzőkönyvben fennmaradt leírása bizonyítja. 1553. március 30-án idézte a törvény elé Félegyházi Péter társával, Vitálissal szentfalvi Nagy András szolgálját, Madarász Andrást, mivel a tőlük vett 225 juh árát, 96 forintot nem fizette meg. A felperesek előadására válaszában az alperes azzal védekezett, hogy ura számára vette a juhokat. A bíróság úgy ítélte, hogy az alperes 15 napon belül az urát keresse meg, és az a fennforgó ügyet igazítsa el. A felperesek ebbe nem nyugodtak bele, kérték kezesek állítását. Jelentkezett is erre a feladatra Kacsos András. A felperesek azonban visszamentek a bíróságra, és bejelentették, hogy az alperes a kezessel összejátsszik, ezért el akarják záratni. A kezeset letartóztatták, és a bíróság elé vezették. Két óra múlva oda érkezett az alperes, amire a kezes elengedték, ám az alperest bilincsbe verték, és három híján 100 forintban elzálogosították. Tizenöt nap múlva Kacsos András megjelent Nagy András levelével, aki kérte, hogy a letartott pénzt ne a felpereseknek, hanem Kacsos Andrásnak adja a bíróság. Végül, miután a felperesek az esküt letették arról, hogy a juhokat Madarász Andrásnak és nem az urának adták, megkapták pénzüket. Ha Nagy András valami kárt vallana, azt szolgálján hajtsa be, szólt a végítélet.⁶¹

A fenti eset arra utal, hogy Debrecenben, ahol talán az alföldi városok közül a legfejlettebb és formailag leginkább körülhatárolt volt a peres eljárás, a bíróság alkalmazkodott a mindenkor fennálló perbeli helyzethez. Egy nap alatt időmegszakításokkal többször fogadta a feleket, ítéletét megváltoztatta, ha új fordulat jutott tudomására a fennforgó ügyben, elnapolta azt, ha jónak látta és kellő mértékletességet tanúsított a felekkel szemben. Nem kifejezetten a formákat kereste, hanem bölcs belátással a kideríthető igazságnak, a helyi szokásjognak megfelelően, a gyakorlati életből kiindulva, és azt jól ismerve próbálta döntését meghozni, olyan döntést, amelybe a felek többnyire belenyugodtak.

A pertől vissza lehetett lépni, amint ezt Bojtos János tette Nagy Mihállyal szemben 1549-ben, mivel nem tudta bizonyítani állítását, hogy az alperes 10 marháját elhajtotta. A perletételért 3 forintot kellett fizetni, ugyanis Gardon László Kádas Fülöp legénye prókátorával, Deák Gáspárral megjelenve a bíró előtt Patkó Mihállyal kezdett perét a szokásos 3 forint lefizetése mellett szüntette meg.⁶² A pert, miként a nemesi bíróságo-

⁵⁹ GYO 69–70.

⁶⁰ Uo. 70–73.

⁶¹ DVMJ 1552–1554. 445/5. sz.

⁶² DVMJ 1548–1549. 105. 58. sz.

kon, örökölték. 1572. február 28-án a debreceni bíróság a néhány nappal korábban elhunyt Nagy Mihály és Cserke Imre közötti pert az asszony kérésére Nagy Mihály fiának hazatéréséig elhalasztotta.⁶³

A perekben nem egy esetben az eljáráson kívüli befolyásolással is próbálkoztak. Tasi Demetert Duskás Ferenc ügyvédje csak úgy engedte ki a fogságból, hogy az megfogadta: „nem fog élni a per szabályos lefolyása ellen semmiféle fejedelmek hatalmával, és semmiféle okkal-móddal nem zavarja a per menetét, sem pedig innen Debrecenből senki védelme alá nem fut el, hanem a közte és Duskás Ferenc között támadt per végéig megjelenik a törvény előtt.”⁶⁴

A bizonyítás a középkori nemesi perjogban bonyolult folyamat volt. A formális bizonyítás megszűnte után is megmaradt a megtörtént dologra vagy az esemény valóságára, igaz voltára tett tanúvallomások több formája, és a formális bizonyítás tovább élő módja, az eskü is többféle variációban létezett. A városi peres eljárásban a bizonyítás területén, a per egyéb alkatelemeihez hasonlóan az előbbinél egyszerűbb formák éltek. Az anyagi bizonyítás eszközeit, az igazságra tett tanúvallomásokat a tudományvételeket és az írásos dokumentumokat vették igénybe elsősorban, de ha a perlekedő felek egyike nem sikerült a maga igazát elfogadható erővel bizonyítani, akkor eskü letételére kötelezték egyiküket.

Tanúk állítása a felek kötelessége volt. Meghallgatásukra a helyzettől függően különböző időpontokat jelölték meg. A debreceni magisztrátus jegyzőkönyve szerint Tomori Balásznak 1552-ben 15 napot adtak tanúi előállítására, akárcsak Örrő Gáspárnak 1571-ben.⁶⁵ Gencsy János erre 1566-ban mindössze három napot kapott, Szabó Mihály Barát Erzsébettel szemben 1570-ben egy hetet.⁶⁶ Kecskeméti Vas Péternek Deák András alperessel szemben kezesség ügyében indított perét felülvizsgálatra bocsátották, és Vas Péternek a tanúk előállítására több mint egy hónapot adtak azzal a megjegyzéssel, hogy ha előbb hozza tanúit, a per előbb is felülvizsgálható lesz.⁶⁷ Amint a fentiekből kiderül, általában a felperesnek kellett keresetét bizonyítani. Természetesen az alperes is elővezethetett tanúkat saját igazának bizonyítására, ha tudott.

A bűnügyekben sajátos kitételként hangzott, hogy visszaeső bűnös esetében a tett elkövetésének bizonyításához mezőn nappal és éjjel egy tanú állítását elegendőnek tartották, városon ehhez két tanú szükségeltetett. Így járt Erzsébet asszony, Ispótyalos Szabó Pál felesége, aki 1567-ben SziJgyártó János feleségének tisztessége ellen rosszat szolt.⁶⁸

Ha valaki több tanút tudott hozni igazának bizonyítására, megnyerte a pert. Így járt Keméndi László János Ferencsel és testvéreivel szemben, akik között egy bizonyos malom helye ügyében keletkezett jogvita. Mivel az előbbi három tanúval bizonyított, az utóbbiakkal szemben, akik csak egy tanút tudtak állítani, János Ferenc és testvérei viszsza léptek a 200 forint követelésétől, ám ennek ellenére a földesúr székére tették át az ügyet.⁶⁹ Ha valaki a kijelölt határnapra nem tudta előállítani tanúit, perét elvesztette, hacsak nyomós érvet nem tudott felhozni mulasztása okául. Bíró Péter felesége, Orsolya asszony így lett pervesztes 1565-ben Ágota asszonnyal, Tancos Lukács özvegyével és Nagy Elek Pál Szűcs Péterrel szemben. Az utóbbi ugyanis sem az első sem a második

⁶³ DVMJ 281/I. 1572. 246/5. sz.

⁶⁴ DVMJ 1572. 225/7. sz.

⁶⁵ DVMJ 1552–1554. 291/I. 1571. 89/4. sz.

⁶⁶ DVMJ 1565–1566. 109/7. 1570. 34/8. sz.

⁶⁷ DVMJ 1573. 341/4. sz.

⁶⁸ DVMJ 15467–1568. 203/I. sz.

⁶⁹ DVMJ 1552–1554. 495/8. sz.

hatánapra nem jelent meg, és a tanúkat sem tudta bemutatni.⁷⁰ A fentiekből az derül ki, hogy a bíróság nemcsak a tanúk állítása időpontjának a kijelölésében mérlegelt, hanem akkor is, ha valaki nem tudta idejében hozni a tanút. Ezért lehetséges volt a többféle határidő és időpont.

Sajátos esetet őrzött meg számunkra az egyik peres fél mellett elfogult tanúkról a debreceni jegyzőkönyv egy 1553. december 12-éről ránk maradt bejegyzése, amely szerint Ferenczy Péter és Kormányos Ferenc között olyan ítélet született, hogy Ferenczy pénzen fogadott tanúkkal nem élhet a peres eljárás során.⁷¹

Az okirattal, oklevéllel való bizonyítás menetére részleteiben nem térünk ki, ugyanis Gyulai István deák perében, amelyet fentebb részletesen ismertettünk, figyelemmel kísérhettük annak módját. Debreceni forrásunkban ritkán szerepelnek az írásos bizonyítékok, mivel a jegyzőkönyv legtöbbször nem tér ki az eljárás egyes lépéseire, de találkozunk velük például egy 1570-ben és egy 1573-ban tárgyalt adóslevél kapcsán.⁷²

Az esküt, amely a perbeli állításnak vagy tagadásnak az Isten nevére hivatkozással való állítása vagy tagadása, ősi idők óta alkalmazták a peres eljárás során, és a polgári eljárásjog bevezetéséig, ha bizonyító ereje egyre csökkent is, használták. A nemesi perekben az eljárás során a felperes fejre való esküt tett az alperessel szemben, az alperes tisztító esküvel menthette magát a vád alól. Ezen formákon kívül ismerték a földre való esküt, amelyet a birtokhatárok megállapítása során vettek ki. Az esküt a bírósági megbízott (királyi-, nádori-, megyei ember) jelenlétében és a káptalan bizonyossága mellett tették le.⁷³ A városoknál jóval egyszerűbben intézték az eskü kérdését. Mivel a magisztrátus hiteleshelyi funkciókat is ellátott, a bíróság előtt esküdni lehetett, amint említett gyulai illetőségű ügyünkben láttuk. A debreceni jegyzőkönyvek ugyanezt igazolják.

A felperes vállára nehezedett a bizonyítási teher, az alperes pedig tisztító esküvel menthette magát a vád alól, ha azt a felperes nem tudta meggyőzően bizonyítani. 1567-ben Mojzes Sebestyén bizonyos *adós levelek* ellen mentesítette magát esküvel a kolozsvári Fekete Mátéval szemben, Balogh Péter a túri Varga Jánossal szemben, aki 32 juhot perelt tőle, esküvel menekült 1568-ban. 1571-ben Kádas Lukács ugyancsak esküvel mentette magát a váradai Kalmár Istvánnal szemben. Az alperesi esküre minden évben számos példát találunk.⁷⁴ Az esküt általában három napon belül kellett letenni.⁷⁵

A felperesek szintén kaptak lehetőséget eskü letételére. Aszalós Andrásnak és Kovács Imrének az egész Várad utca nevében kellett esküdniük 1553-ban Fóris János ellenében amiatt, hogy az utca közös bikája Fóris révén vészett el.⁷⁶ 1573-ban Fényes Mihály felesége hetedmagával tette le az esküt Barát Erzsével szemben, a kendője ügyében, amelyet Erzse ládájában találtak meg, emiatt Barát Erzsét mint tolvajt fogságba vetették. A felperesek, ha nem állt jól ügyük a bíróság előtt, nem merték vállalni az esküt. Így járt 1554-ben Vállas Balázs, 1572-ben Patkó István, 1573-ban Veress Gáspár, Farkas Péter és Fényes Mihály. Néhány bejegyzésből nem deríthető ki pontosan: az alperes vagy a felperes mulasztotta-e el az eskü letetését.⁷⁷

⁷⁰ DVMJ 1571. 92/1. sz.

⁷¹ DVMJ 1552–1554. 483/11. sz.

⁷² DVMJ 1570. 40/8. 1573. 394/2.

⁷³ *Hajnik Imre* 1899. 311–340.

⁷⁴ DVMJ 1567–1568. 200/7. 1568–1569. 294/3. 1571. 78/2. sz. és passim.

⁷⁵ DVMJ 1573. 367/2. 378/1. sz.

⁷⁶ DVMJ 1552–1554. 464/7. sz.

⁷⁷ DVMJ 1552–1554. 500/2. 1572. 260/3. 1573. 418/4. 367/2. 406/3. 465/2. sz.

Az ügyek nagyságának és bizonyítottságának foka szerint a peres fél, aki megkapta az esküt, egyedül vagy eskütársakkal esküdött. Az eddig bemutatott esetekben jobbra egyedül kellett esküdnie a peres félnek. Általában ez az eset adódott elő többször, de nagyobb számú eskütársra is találtunk példát. A Ferenczy Péter és Kormányos Ferenc között 1554-ben hosszan elhúzódó perben, amely egy asszony lefogása és pénzügyek miatt folyt, Kormányos Ferencet 40 személlyel kötelezték eskü letételére úgy, hogy minden személynek egyenként kellett esküdnie.⁷⁸ 1571-ben Jaxo Dénes özvegye valamint Sós Orbán és Ambrus között úgy ítélték, hogy öt végrendeleti végrehajtót kell eskütételre előhoznia Jaxo Dénes testamentumi rendelkezéséről, hogy az ügyet biztosabban megismerhessék.⁷⁹ Ha a perben esküre került sor, és azt eskütársakkal kellett letenni, a peres fél általában a tanúival esküdött. 1565-ben Nagy Péter tanúival, azaz harmadmagával kész volt tisztító esküt tenni Nagy Gergellyel szemben. 1572-ben Ersénygyártó Péter egy tanú és saját esküje révén hat forintot nyert.⁸⁰

Ha a kötelezvényt a bíróság nem tartotta elég meggyőzőnek, esküvel kellett megerősíteni azt. 1572-ben Turi Boldizsár feleségének kellett esküdnie arra, hogy valóban a bíróságon bemutatott, Eredélyből hozott kötelező levelet adta át neki Patkó István. Cseres Ambrust ugyancsak esküre kötelezte a bíróság arról, hogy elszámoló levelében valósnak megfelelő adatokat tüntetett fel.⁸¹

Eljárásjogi szempontból is sajátos ügyet tárgyalt a bíróság 1557. március 2-án. Basai Lászlót azzal vádolta az orvosasszony, hogy gyógyító szolgálatait nem fizette meg. Az alperes hajlandó volt a orvoslással foglalkozó asszony esküjét meghallgatni, ő azonban nem vállalta az eskü letételét, az ügyet elutasította, és személyesen a szenátushoz fellebbezett. Ennek azonban nem adott helyt a bíróság, mivel a perújítás formája szerint semmiféle fellebbezést nem végzett, azaz nem tartotta be az eljárás hivatalos útját.⁸²

A bizonyítási eljárás befejezése után a bíróság visszavonulva hozta meg az ítéletet, amelyet azután hirdettek ki. A nagyobb alföldi városokban, Debrecenben, Szegeden és Gyulán, ahonnan példáinkat hoztuk, az ítéletek nemei közül mindegyiket alkalmazták a gyakorlatban a hűtlenségi ítéleten kívül, amely elsősorban a nemesekre vonatkozott. A magánjogi perekben a fővesztési ítélet (sententia capitalis) – amely a mi korszakunkra fej- és jószágvesztésre (amissio bonorum) módosult, tehát lehetett egyezkedni arról, hogy a fejvesztést a javak elvesztésével megváltsák – vagy fej- vagy jószágvesztést jelentett.

Corvin Jánosnak a gyulaiak számára 1496-ban kiadott privilégiumában esett szó róla, mégpedig olyan formában, hogy ha valakit ilyen büntetésben marasztalnak el, az ügy további lépéseit Corvin fenntartotta magának.⁸³ Egyébként 1529-ben Sadobrics Péter várnagy Fülleres László gyulai polgárt valóban fej- és jószágvesztésre akarta ítélni, amelyet azonban pénzbüntetésre enyhített, mert nem akarta a városban az egyébként már fennálló feszültséget tovább fokozni.⁸⁴

A debreceni magisztrátus jegyzőkönyvében a fej- és jószágvesztésre nem találtunk példát, de a fejbánságra (sententia emendae capitis) igen. 1572-ben Deák Ambrusnak Konc Pál számára meg kellett volna fizetnie a bíróság ítélete szerint a fejbánságát: 40

⁷⁸ DVMJ 1552–1554. 78/10. sz.

⁷⁹ DVMJ 1571. 73/7. sz.

⁸⁰ DVMJ 1565–1566. 87/1. 1572. 235/5. sz.

⁸¹ DVMJ 1570. 40/8. 1572 224/3. sz.

⁸² DVMJ 1556–1557. 704/3. sz.

⁸³ GYO. 32..

⁸⁴ Bácskai Vera 1991. 49.

forintot, mivel nem tudta bizonyítani az alperes házasságtörését, azonban Ambrus és fogott bírák kérésére ezt Konc Pál elengedte neki, csak a bíró részét kellett megfizetnie és a felperest kiengesztelnie.⁸⁵

A becstelenséggel (*sententia infamiae*) sújtandó ügyekre (gyámság hűtlen kezelése, vértagadás és hamis eskü) nem találtunk esetet az átnézett anyagunkban, de az ebbe a körbe tartozó patvarkodás (*calumnia*), azaz perbeli csalárdság ítéletével nem egy esetben találkozhatunk a jegyzőkönyvi bejegyzésekben. Csak 1554-ben négy ügyet találtunk a debreceni jegyzőkönyvben,⁸⁶ jöllehet ebből három alkalommal Pongor Gáspárt marasztalták el Deák Márton feleségével szemben azért, mert idő előtt kezdte újra a pert. Pongort mint perlekedőt kilenc márkával sújtotta a bíró. Ezután ő a szenátushoz fellebbezett, de az megerősítette az ítéletet, ahol végül kétszeres büntetéssel zárták le ügyét.⁸⁷ Jakocs János feleségét, Piroskát ugyancsak kilenc márkában marasztalták el, mert Érsek Erzsébet javait idő előtt méltatlanul tiltotta le.⁸⁸

A nyelvváltság (*emenda linguae*) ítélete ugyancsak az infámiával volt összefüggésben, ugyanis a becstelentés, és a becsületsértés eseteire, pl. jogtalan, hamis panasz, jóhírű és tisztas állapotú ember ellen ocsmány és becsmérő szavak használata, stb. hozták meg. Elnevezése onnan ered, hogy az ősidőkben az eme ítélettel sújtottak nyelvét kivágták. Debrecenben az általunk vizsgált korszakban végig jelen volt a nyelvváltság ítéletfajtaként.⁸⁹ A nyelvváltsági ítélet korszakunkban többnyire pénzbüntetést jelentett, ami meglehetősen nagy összeggel járt. Nagy Balázst Csinger András kocsisa ellenében a szitkok miatt 1555-ben 10 márkára ítélték. Ugyanígy járt 1572-ben Borégető András, aki Szabó Mihály özvegyét, „égett boráros asszonyt ocsmány és gonosz szavakkal illette.” Jöllehet fogott bírák közbenjöttével egyezsége jutottak, és András az asszonyt a tanács előtt kiengesztelte, és bocsánatot nyert, továbbá 100 forint kötés alatt megfogadta, hogy soha hasonló szavakat nem mond, mégis a bíró számára 10 márkában marasztalták el nyelvváltság ítéletével sújtva.⁹⁰ Hajdú Ferenc özvegyét, Katalin asszonyt Szepetneki Deák Balázssal szemben 1571-ben ugyancsak nyelvváltságra ítélték. A bejegyzés érdekessége az, hogy korabeli magyarsággal jegyezték le Hajdúné becsmérő szavait.⁹¹

Kálvin hitének terjedése együtt járt az erkölcsök szigorodásával. A nyelvváltságra ítélték számára, ha ugyanazon bűnbe esnek vissza, beígérték nyelvük kivágását a pénzbeli megváltás teljes kizárásával. Börgyűjtő Kelemen 1573-ban Nagy Bálint tisztessége ellen szólt, bár azt kiengesztelte, és fogott bírák közbenjárására bocsánatot nyert, mégis beígérték neki nyelvének kivágását, ha az eset még egyszer előfordul.⁹² Ugyanebben az évben Bársony János özvegyének ugyanezt a büntetést helyezték kilátásba, ha újra sértegetni próbálja Fillér Piroskát és Kovács Imrénét.⁹³

A pénzbüntetést és a pénzbírságokat a nemesi bíróságokhoz hasonlóan a városiak is alkalmazták. Az összegből két részt a bíró, egyet pedig a másik peres fél kapott a debre-

⁸⁵ 1572 238/4.

⁸⁶ Hajnik Imre 1899. 395. DVMJ 1552–1554. 492/5. 494/2. 501/8. 501/9. 509/9.

⁸⁷ DVMJ 1552–1554. 509/9. sz.

⁸⁸ DVMJ 1552–1554. 501/8–501/9. sz.

⁸⁹ DVMJ 1555–1556. 628/7. 1571. 196/1. 1572. 223/2. 245/3. sz. 1573. 355/4. 419/1. sz.

⁹⁰ DVMJ 1555–1556. 628/7. 1572. 245/3. sz.

⁹¹ DVMJ 1571. 196/1. sz.

⁹² DVMJ 1573. 355/4. sz.

⁹³ DVMJ 1573. 419/1. sz.

ceni példák szerint.⁹⁴ A bírságok efféle elosztása régi szokás lehetett, mert 1555-ben úgy határozott a tanács, hogy a pereskedők kiengesztelő bírságait úgy intézzék, ahogyan a régiéknél volt, továbbá a főbíró az esküdtekkel hasonló bírságokat hajtson be azoktól, akik a törvénykezés útján keresik igazukat.⁹⁵ A státutumszerű bejegyzésből a régi szokásokra való hivatkozás mellett kiderül, hogy az esküdtek részesültek a bírságokból és illetékekből, amelyeket a felekre kiróttak.

A különböző illetékekre és büntetésekre vonatkozóan számos adatot találtunk, például aki jogtalanul vagy igaztalanul kezdett pert, vagy visszalépett attól, azt büntették.⁹⁶ 1572-ben Konc Pál és Deák Ambrus jogvitájában az utóbbi csalárdnak mondta a felperest, és mivel állítását nem tudta bizonyítani, 40 forint bírságot kellett fizetnie, 20-at pedig külön a bírónak.⁹⁷

A középkori Európában, benne Magyarországon és az alföldi városokban a magánjogi és büntető peres eljárás nem rendelkezett külön szabályokkal és mindkét ügyfajtát ugyanazok a bíróságok tárgyalták. A városokban a bíró és az esküdtek ítélkeztek a bűnbe esettek felett. Előfordult, hogy a szenátus vagy a szenátorok beavatkoztak egy-egy bűnügybe. A perbehívás esetében mégis annyi különbséget fedezhetünk fel a két eljárás között, hogy amíg a vagyoni jogi ügyekben a felperes indítja az eljárást, addig a bűnügyekben – úgy tűnik – ezt a közösség illetve annak képviselői is megtehetik. A tárgyalást a szóbeliség és a közvetlen forma jellemezte, eltérés természetesen az ítéletfajtákban volt. A nyilvános megszegényítés, a testi fenyegetés eseteire és halálos ítéletre találunk példákat. Nem egy esetben azonban mint első bűnbeeső a tettes megmenekült a súlyos ítélettől fogadalmat téve, hogy az eset vele többször nem fordul elő. Találtunk példát a kiengesztelésre és a pénzbeli megváltásra is. Mindezek részletes felsorolását találjuk Koncz Ákosnak Debrecen város régi büntetőjogáról készített tanulmányában.⁹⁸

A bűnesetek közül számuk szerint a parázناسág és házasságtörés különböző esetei vezették a jegyzőkönyv adatai szerint a listát. Főképp az 1560-as évek közepétől újra induló jegyzőkönyvekben szaporodott a számuk, aminek több oka lehetséges. Vagy a század közepén dúló harcok során, amelyek a várost érintették, lazultak meg az erkölcsök, vagy a reformáció szellemiségével együtt járó erkölcsi szigorodás, puritanizmus és a vele járó prűderia váltotta ki az efféle esetek szaporodását, vagy egyszerűen csak arról van szó, hogy a bűnügyeket kezdték gondosan bevezetni a jegyzőkönyvbe.

1567 és 1573 között tízen felül volt csak azon esetek száma, amelyekben az efféle bűnben forgolódnak fejvesztést helyeznek kilátásba, ha vétkezvén újból rajtakapják őket.⁹⁹ Egy részüknek azonban a pellengérré állítást és a megvesszőzést így is el kellett szenvednie. Így járt 1567-ben Nyíró János özvegye, aki a legényéhez ment feleségül, ám még a házasság előtt az ágyban meztelenül találták őket. Mindketten a fenti büntetést kapták. Az esetet egyik sem hánytorgathatta fel a másiknak, illetve házasságot sem törhetek fejvesztés terhe nélkül a későbbiekben – szolt az ítélet.¹⁰⁰ Csanó Antal és Zavaros Miklós Nádudvarról, valamint a gyöngyösi Németné Nyíró Katalin ugyanígy jártak

⁹⁴ Hajnik Imre 1989. 443. DVMJ 1565–1566. 99/1. 1568–1569. 301/1. 1570. 11/2. 1572. 237/2. 1573. 405/5.

⁹⁵ DVMJ 1555–1556. 607/7. sz.

⁹⁶ DVMJ 1565–1566. 99/1. 1568–1569. 301/1. 1570. 11/2. sz.

⁹⁷ DVMJ 1572. 237/2. sz.

⁹⁸ Konchási Koncz Ákos: Debrecen város régi büntetőjoga és ennek alkalmazása a különböző bűnesetekben. Debrecen. 1913.

⁹⁹ DVMJ 1567–1568. 191/3. 1568–1569. 244/1. 252/10. 1570. 23/5. 1571. 118/4. 136/1. 139/3. 164/4. 1572. 263/3. 1573. 387/1. sz.

¹⁰⁰ DVMJ 1567–1568. 193/3. sz.

1568-ban.¹⁰¹ Polgár Ambrus szolgáját, Györgyöt és Szántó János Balázs nevű fiát Hegedüs Katalinnal, a „kurvájukkal” ugyanabban az évben a mezőn elfogták, a pellen-gér alatt jól megvesszőzték és megbüntették őket, továbbá beígérték nekik, ha a paráz-naság ilyen bűnében találják újra őket, minden törvény nélkül fővesztés büntetése alá kötelesek menni.¹⁰²

Nem sok esetben, de előfordult a kilátásba helyezett büntetés, a fejvesztés végrehaj-tása. Borbély Benedeket a házasságtörő asszonnyal együtt 1567-ben a vesztőhelyen lefejezték, akárcsak Katkó Máté feleségét 1571-ben. A férjnek, aki alkalmat adott a kicsapongó életre, mivel hajdúkkal dorbézolt, a szenátor urak megkegyelmezték.¹⁰³ A papok paráználkodását súlyosabban büntették. A Csengerből származó Balázs nevű áldozópapot, miután sok tanúvallomással bizonyították paráznaságát, a városon kívül minden szanázóház nélkül megégették, „és a tűz erejével húsából hamuivá vált,” – írja a jegyzőkönyv.¹⁰⁴ Előfordult a felperes visszalépése az ügytől, vagy megengesztelődése házastársával szemben,¹⁰⁵ ám részükre, ha visszaesők lennének, a lefejezést helyezték kilátásba. Akit így ért a halál, azoknak a felső ruhái a város szolgáit illették, az alsó ruhák és a lábbelik pedig a hóhért.¹⁰⁶

Ha a férj csavargó életével alkalmat adott felesége kicsapongásaira, ugyancsak bün-tették. Az otthonról „meglépő” férfit egyébként a feleség nem egyszer bíróság segítségé-vel próbálta kényszeríteni a családja melletti életre, de arra is találtunk példát, amikor a férj kezességet vállat felesége tisztességes magaviseletéért. Kis András 1571-ben fejére kötelezte magát, ha felesége, Anna asszony a paráznaság bármely vétkében forgolódna a továbbiakban, késedelem nélkül a bíró elé fogja vinni.¹⁰⁷ Került olyan szerencsés is, mint például Szabó Antal felesége, aki 1573-ban esküvel szabadult a házasságtörés vádja alól.¹⁰⁸

A szitkozódást és káromkodást ugyancsak büntették. Koldus Hosszú Marcellt ezért 1566-ban pellengérre állították, megvesszőzték, és ha városon vagy mezőn újra rajta-kapnák az istenkáromláson, fejvesztéssel büntessék – szolt az ítélet.¹⁰⁹ 1571-ben egyez-séggel menekült a hasonló bűnbe esett Mihály Simon felesége, Ilona Bornemissza János feleségével, Ilonával szemben.¹¹⁰ Előfordult, hogy káromkodás és szitokszó miatt, nem elégedvén meg az ítélettel, az erdélyi vajdához illetve fejedelemhez fellebbeztek.¹¹¹ Két ügyet találtunk, amelyek azért kerültek a bíróság elé, mert egyik fél a másikra becstelentő, rágalmazó szavakat mondott. 1567-ben Gyöngyösi István megengesztelte Fazekas Boldizsárt és feleségét, és feltehetően így tett Aszalós László Aszalós Péterrel szemben.¹¹²

Lopás, tolvajlás esete több alkalommal fordul elő a jegyzőkönyv általunk átnézett ré-szében. Pócsi Gergely feleségét, Katalin asszonyt tolvajlással vádolta, majd elengedte. Az asszony fővesztés terhe mellett kötelezte magát, hogy ez eset többé nem fordul elő, a

¹⁰¹ DVMJ 1568–1569. 252/10. sz.

¹⁰² Uo. 244/1.

¹⁰³ DVMJ 1567–1568. 161/9. 1571. 161/7. sz.

¹⁰⁴ DVMJ 1568–1569. 246/7. sz.

¹⁰⁵ DVMJ 1568–15469. 254/3. 267/1. 282/6. 270/3. sz.

¹⁰⁶ DVMJ 1571. 138/3. sz.

¹⁰⁷ DVMJ 1568–1569. 256/3. 289/2. 1571. 164/3. 1572. 284/4. sz.

¹⁰⁸ DVMJ 1573. 407/7. sz.

¹⁰⁹ DVMJ 1565–1566. 110/8. sz.

¹¹⁰ DVMJ 1571. 91/9. sz.

¹¹¹ DVMJ 1571. 143/1. 1573. 410/2. sz.

¹¹² DVMJ 1567–1568. 184/4. 1572. 232/2. sz.

férj pedig arra, hogy az esetet nem hánytorgatja fel feleségének. Az ugyancsak lopáson kapott Ludas Ilona kötelezettséget vállalva menekült büntetésétől.¹¹³ A rendkívüli események között bekövetkezett vagyon elleni büntetteket keményen megtorolták. 1568. június 3-án egy időben közeli tűzvész idején egy tolvaj Szigyártó János házából jószágokat lopott el. Miután elfogták, a törvény szerint felakasztották.¹¹⁴

Állatok eltulajdonításával kapcsolatos jogvitáknak se szeri, se száma a jegyzőkönyvekben. A nagy összegeket érő, legelőn tartózkodó szarvasmarhákat és lovakat sok vesztély közepette tartották. A jogviták érdekessége az, hogy többnyire ismeretes az a fél, aki a kárt okozta. Eme adatok a korabeli élet számos területéről nyújtanak hasznos információkat. Az állattartás sok bajjal járt, de a dokumentumokból kiderül: ha nem külső ellenség csapott le a legelőkön tartózkodó jószágra, a város lakói oly erős közösséget alkottak, hogy az esetek nagy többségére fény derült.

A jegyzőkönyv büntetőjogi tételeit átnézve megállapíthatjuk, hogy a középkori igen kemény, és ma már háborzongatónak tűnő ítélet- és büntető formák mellett a büntető ügyekben a tanács józan mértéktartása érvényesült. Az első alkalommal például a megtévedtek enyhébb ítéletet kaptak, szigorúbban büntették a visszaesőket. Alkalmanként pedig nem riadtak vissza a példa statuálásától sem a közrend és erkölcs védelmében. Debrecen és az alföldi városok büntetőjoga az ország más városaiban használatos formákhoz hasonlított, a régió e tekintetben sem képezett sajátos területet.

A nyugati keresztény Európa középkori jogrendszere a kánon jog által közvetített római jog és a Karoling dinasztia által terjesztett germán jog elemeiből alakult ki, amelyhez a földrész más népei, szlávok, magyarok és mások is hozzátették saját változataikat.¹¹⁵ Ilyen módon alakult ki a középkori jogi szemlélet, amely mintegy a kor szellemiségeként nyilvánult meg a jogi gondolkodásban, és következett a földrészen fennálló hasonló gazdasági és társadalmi állapotokból. Mivel a helyi gyakorlat befolyásolta, egyúttal egyedivé is tette az egyes területeken használt jogot, kialakult a szokásjog, amely sokáig csak szóban élt, később jegyezték le normáit a jogkönyvekbe. A szokásjog mindig megelőzte erejében az írott jogot, a közös jogot vagy királyi jogot, amely tudósi teljesítmény eredménye volt.

Az előbbieket jellemzőek a peres eljárás formáira is, akár nemesi, akár városi jogról beszélünk, sőt éppen a „kor szelleme” miatt lehet számos hasonlóság a nemesi- és városi peres eljárás között. A magyarországi nemesi és városi joggyakorlatban lévő hasonlóságokra hívta fel a figyelmet immáron közel 40 évvel ezelőtt Kubinyi András, aki Buda város és a királyi, valamint káptalani oklevelek szerkezetét és formulás részét között ismert fel azonosságokat. Maga az evictio például a középkori magyar magánjog sarkalatos tétele lett, amelyet mindkét jogban alkalmaztak.¹¹⁶

A két jog közötti hasonlóság, az egy-gyökerűség megmutatkozott számunkra az idézéstől az ítéletfajtáig a per alkatelemeiben azzal a kiegészítéssel, hogy a városi perekben az eljárás egyes elemeit az egyszerűbb formák jellemezték. Éppen a szokásjog szelleméből következően különbségeket fedezhettünk fel az egyes városok bíróságainak törvénykezési gyakorlatában, amelyet a 16. század közepétől megjelent új hatalom, a

¹¹³ DVMJ 1568–1569. 271/3. 1573. 390/2. sz.

¹¹⁴ DVMJ 1568–1569. 247/1. sz.

¹¹⁵ Raoul C. *Van Caenegem*: La Preuve dans le droit du moyen âge occidental – Rapport de synthèse. In.: La Preuve. Recueils de la Société Jean Bodin. Pour L' Histoire comparative des institutions XVII. Bruxelles 1965. 692–694.

¹¹⁶ *Kubinyi András*: Das ofner Stadtrecht. Eine deutschsprachige Rechtssammlung des 15. Jahrhunderts aus Ungarn. Tanulmányok Budapest múltjából XIV. Bp. 1961. 643–645.

török sem tudott döntően megváltoztatni. Ehhez ugyanis a népesség nagyobb részét ki kellett volna cserélnie. Az alföldi városok törvénykezése nagy állandósággal működött, az esetleges változások lassan, nem robbanásszerűen következtek be, amit a szokásjog hosszú távú hatásának tudhatunk be. Formái tovább éltek a polgári forradalom idejéig.

LÁSZLÓ BLAZOVICH

JURISDICTION IN THE TOWNS OF THE HUNGARIAN PLAIN IN THE 15TH–16TH CENTURY

(Summary)

Few documents remained regarding the practice of jurisdiction in the Middle Ages in the towns lying in the Hungarian Plain. We can reconstruct how they prosecuted the suits in the towns from the documents of Debrecen and Gyula dated in those times.

This study is going to present the appeal practice developed in towns of different legal status. The inhabitants of the manorial towns had the occasion of appealing to the judge of the market town, or to the commander of the castle. The royal towns could pass their suits to the Supreme Court. The town of Debrecen gained a special legal status after being endowed by the king. After the Turkish conquest the towns in the periphery of the country prosecuted the suits in a different way from those in the middle of the territory being under Turkish rule.

The present study follows the process of suits from citation through formal appearance and pronouncing the judgement to execution. As a result of the research we have found a lot of similarities between the elements of noble and town suits underlining the simplicity and lack of formality of jurisdiction in town opposite the noble jurisdiction. As in most of the towns, the citizens, servants, men and women in the towns belonging to the plain had the right for procedures. At the town magistrates whose office used to be a place of reference as well, mostly the civil suits were taking place. Not even 10 % of the procedures were penal. You can observe an increase of structures in the legal disputes of moral character in formal judgements presumably thanks to the spread of protestantism. The basis of the procedures in the towns of the Hungarian Plain as anywhere else in that period used to be the common law, its spirit being not far from the laws in the royal and manorial towns.